

İyiliği Nasıl Söyleyelim, Kötülüğü Hangi Yolla Uzaklaştıralım?

Veysel Kasar

Yrd. Doç. Dr. Harran Üniversitesi, İlahiyat Fak.

Özet

İslam'da iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma yönündeki faaliyetler için kullanılan dinî, ahlâkî ve hukukî bir terim olan 'emr-i bil'ma'ruf nehy-i ani'lmünker', toplum ve fertleri her türlü tehlikelerden koruyacak, sağlıklı ve huzurlu bir toplumun oluşmasını sağlayacak Kuranî bir emirdir. Ahlakta, davranışta, insani ilişkilerde, Allah ile kul arasındaki ilişkilerde, insan ile tabiat ve insan ile diğer insanlar arasındaki ilişkilerde ma'ruf ve münkerin tanımları, uygulamaları vardır. Bu yazıda yalnızca "ma'rufu emretmek ve münkeri nehyetmenin" tebliğ ve irşad bağlamındaki bazı noktalarına dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler

Emr-i bil'ma'ruf nehy-i ani'lmünker, tebliğ, irşad, devlet, toplum

Cihadın muhtevası içinde Müslümanları dış saldırılardan koruma ve bunun için gerektiğinde silâha başvurma faaliyeti de vardır. Cihad, İslâmî literatürde “dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm’ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” şeklindeki genel ve kapsamlı anlamı yanında fıkıh terimi olarak daha çok Müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise nefs-i emmâreyi yenme çabası için kullanılmıştır.

Giriş

‘Emr-i bil’ma’ruf nehy-i ani’lmünker’, iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma yönündeki faaliyetler için kullanılan dinî, ahlâkî ve hukukî bir tabirdir.

Kur’an’da ve hadislerde, bu vazife özünde aynı olmakla birlikte birbiri ile farklı özellikler taşıyan *irşad, davet, tebliğ, hidayet, tavsiye, terbiye, va’z ve mev’ize, zikra, tezkire, zikir* gibi farklı kelimelerle de ifade edilmiştir. Genel bir tanım olması itibarıyla, ‘ma’ruf’, iyi ve doğru olarak kabul edilen inanç düşünce ve davranışları; ‘münker’ de İslâm dinine yabancı, Müslüman toplum tarafından yadırganan inanç, düşünce ve davranışları ifade eder.

Râgıb el-İsfahânî ‘ma’rûf’u akıl ve şeriatın iyi olarak nitelendirdiği; münkeri de, aklın ve şeriatın benimsemediği, yadırgadığı şey olarak tanımlar. (el-Müfredât, “arf” md.)

İslâmî kaynaklar Kitap, Sünnet ve icmâa dayanarak iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmanın farz olduğunda birleşmişlerdir.

Kur’an-ı Kerim’de ‘ma’rûf ve münker kelimeleri dokuz âyette geçmektedir. Bu âyetlerde hangi davranışların ‘ma’rûf ve münker olduklarına dair açıklama yer almamıştır. Ahlakta, davranışta, insani ilişkilerde, Allah ile kul arasındaki ilişkilerde, insan ile tabiat ve insan ile diğer insanlar arasındaki ilişkilerde ‘ma’ruf ve münkerin tanımları, uygulamaları vardır. Bunlara burada teker teker girmek yerine biz, “ma’rufu emretmek ve münkeri nehyetmenin” tebliğ ve irşad bağlamındaki bazı noktalarına dikkat çekmek istiyoruz.

İyiliği emretme ve kötülükten sakındırmakla ilgili akla gelen bir diğer kavram cihad’dır. Cihadın muhtevası içinde Müslümanları dış saldırılardan koruma ve bunun için gerektiğinde silâha başvurma faaliyeti de vardır. Cihad, İslâmî literatürde “dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm’ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” şeklindeki genel ve kapsamlı anlamı yanında fıkıh terimi olarak daha çok Müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise nefs-i emmâreyi yenme çabası için kullanılmıştır. (Ahmet Özel, “Cihad”, DİA c.7, s. 528)

İslami kaynaklarda cihadın iç mücadele ile birlikte, dışa karşı savunma ve İslam’ın izzetini koruma yönü daha fazla ön plana çıkmaktadır. Buna karşılık emir bi’l-ma’rûf nehyi ani’l-münker içe dönük bir hareket, yani İslâm ümmetinin Kur’an ve Sünnet hükümlerine uygun, faziletli, sulh ve sükûnun hâkim olduğu bir hayat tarzını amaçlayan temel ilkelerden biridir.

Emr-i bilma’ruf ve nehy-i ani’lmünkerin devlet eli ile yapılması İslami kaynaklarda, “hisbe” veya “ihtisab” adı altında ele alınmıştır. Kaynaklarda bununla ilgili hükümler ayrıntılı olarak tesbit edilmiştir. Hisbe kurumu, İslam devletinde günümüzdeki polis, zabıta, jandarma ve savcının vazifesine tekabül eden bir kurum olarak gözükmektedir. Bunlar, kötülük ve kötü fiillere karşı, devlet gücü ile vazife yapan kurumlardır. Caydırıcılık özelliğini ve müeyyide gücünü devlet otoritesinden alarak vazife yaparlar.

İyiliği Emir Ve Kötülüğü Nehyin Dinî Hükümü

وَالْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

İçinizden insanları hayra çağıracak, iyiliği emrecek, kötülükten alıkoymak bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir. (Âli İmran,104) Bu ayet emri bi'lma'ruf ve nehyi an'ilmünkerin farzietini bildiren ayetlerden sadece biridir. Allah Teâlâ'nın 'veltekün' sözü bir emirdir. Emrin zâhiri ise farziet ifade eder. Ayette, Müslümanların kurtuluşlarının emri bi'lma'ruf ve nehyi an'ilmünker yapmalarına bağlı bulunduğu ifade edilmiştir. Allah Teâlâ ayetin sonunda hasr yaparak şöyle buyurmuştur: 'Ve ülâike hüümül müflihûn' (İşte ancak onlar kurtuluşa erenlerdir).

Ayette bu vazifenin farz-ı ayn değil farz-ı kifâye olduğuna da işaret vardır. Çünkü Allah Teâlâ, 'hepiniz iyiliği emrediciler olunuz' dememiştir. 'İçinizden bir topluluk insanları hayra çağırın' demiştir. O halde bir fert veya bir grup, ekip ya da cemaat bu vazifeyi yerine getirirse, cemiyetin diğer fertlerinden sorumluluk düşer. Allah Teâlâ, 'kurtuluş'u, bu vazifeyi bilfiil yapanlara tahsis etmiştir. O halde eğer bütün halk, bu vazifeyi yapmayı ihmal ederse, gelen tehlike bütün cemiyeti kasıp kavuracaktır.

Ayetin öncesinde, İsrailoğullarının bir dönemde, dinlerinin hayatla ilgisini kestikleri, insanların dinî hayatına karıştıkları için Allah'ın rahmet ve hidayetinden mahrum bırakıldıkları anlatılmıştır. Kur'an mü'minlerin de kötülükler karşısında aynı hataya düşmemesi için uyarıda bulunmuştur. Bu tehlikeye maruz kalmaktan kurtuluşun çaresi, hayra çağırarak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaktır.

Bu vazife geniş anlamda itikâdî, nazarî, siyasî, ahlâkî ve ibadetle ilgili sahaları kuşatan "hayr'ın" bizzat kendisidir. Allah Teâlâ hayatın her cephesini kuşatan, din ve dünya ayrılığını asla kabul etmeyen bu eşsiz nizama davet etme görevini İslâm ümmetinin omuzlarına yüklemiştir. İyiliğin emri, kötülüğün sakındırılması Kur'an'da Lokman (as) üzerinden ifade edilirken, bu vazifenin yerine getirilmesinde sabır ve metanete dikkat çekilmiştir. Hz. Lokman Kur'an lisanı ile şöyle seslenir: "Oğulcağızım! Namazı dosdoğru kıl, iyiliği emret. Kötülükten vazgeçirmeye çalış. Sana (bu emir ve nehy sebebiyle) isabet eden şeylere katlan. Çünkü bunlar kesinlikle farz kılınan işlerdendir." (Lokman: 31/17.) Hz. Lokman, peygamber ve nebi değilse de Allah'ın muttaki ve salih kullarındandır. Yoksa örnek olması bakımından Kur'an-ı Kerim onun bu vasiyetini zikretmezdi. Çünkü bu vasiyet, onun hayat ve ahlâkına ışık tutmaktadır. Allah Teâlâ ise onun bu vasiyetine uymamızı ve böyle bir çizgide yürümemizi emir buyurmuştur.¹

İyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak ümmetin önemli bir vasiyettir.

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

1. Abdullah Meşhur, Kur'an ve Sünnette Emr-i Bilma'ruf Nehy-i Anil Münker, trc. M. Karabulut, 1991, Darulkitap; İslam AnsiklopedisiV2 Kur'an blm.

Ayette,
Müslümanların
kurtuluşlarının
emri bi'lma'ruf ve
nehyi an'ilmünker
yapmalarına
bağlı bulunduğu
ifade edilmiştir.
Allah Teâlâ ayetin
sonunda hasr
yaparak şöyle
buyurmuştur:
'Ve ülâike
hüümül müflihûn'
(İşte ancak
onlar kurtuluşa
erenlerdir).

“Fitne ortaya çıktığında, fitnenin zararı sadece bu fiilleri işleyenlere değil, insanlar arasında görülmesi, onu engellemeye karşı gevşek davranması, (iyiliği emir ve kötülükten nehiyde) tembellik göstermesi, bid’aların (dine aykırı uygulamalar) çıkmasına yol açması sebebiyle diğer insanlara da bulaşır.”

‘Siz insanlar için meydana çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarsınız.’ (Âlu İmran, 110) Araf suresindeki ayet, bu vazifenin hem önemini hem de farzietini bildirir.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَدَابٍ بَيِّنٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

‘Artık onlar, edilen nasihatleri unutunca, biz de kötülükten alıkoyanları kurtardık. Zulmedenleri ise, çıkardıkları fesatlar yüzünden, şiddetli bir azap ile yakaladık.’ (Araf, 165) Allah Teâlâ, ‘onların kötülüğü önledikleri’nden ötürü ‘kurtuluş’tan istifade ettiklerini beyan buyurmaktadır ve bu ilâhî beyan kötülüğü önlemenin farz olduğuna işaret eder. İyiliği emir ve kötülükten sakındırmanın namaz ve oruçla birlikte zikredilmesi de farzietine işaret kabul edilmiştir.

Üstte zikrettiğimiz değişik ayetlerden hareketle İslam alimlerine göre iyiliği emir ve kötülükten sakındırmak İslam alimlerinin bir kısmına göre farz-ı kifaye, bir kısmına göre de farz-ı ayndır. Farz-ı kifaye olarak algılayanlar olaya, görevin ifası açısından bakmaktadırlar. Onlara göre bu bir ihtisas işidir. Takdiminde bilgi ve tecrübeye ihtiyaç vardır. Farz-ı ayın olarak tanımlayanlar ise marufa sorumluluk açısından yaklaşır. Onlara göre bu vazife toplum bireylerinin tamamının sorumluluk alanına giren kapsamlı bir yükümlülüktür. Bu yüzden her insan kendi gücü ve imkanı oranında sorumluluk taşımaktadır.² Söz konusu ilkenin bütün Müslümanları ilgilendiren bir umumi bir prensip olarak görülmesi oldukça makul durmaktadır. İletişim ve medya araçlarının çocuklar, gençler ve her kesimden insan üzerindeki etkisi dikkate alındığında bu vazifenin ciddiyeti açıktır.

Sessiz Kalmak

Kötülük ve haksızlıklar karşısında sessiz ve tepkisiz kalmak tehlikelidir.

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبُنَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَعَلِمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ
(Enfal,7/25) “Öyle bir fitneden sakının ki, geldiği zaman sizden sadece zalimlere mahsus kalmaz. Bilin ki, Allah’ın azabı şiddetlidir.” Ayetin açıklamasında Ebussuud kötülüğe karşı lakayt kalmanın tehlikesine şöyle dikkat çeker: “Fitne ortaya çıktığında, fitnenin zararı sadece bu fiilleri işleyenlere değil, insanlar arasında görülmesi, onu engellemeye karşı gevşek davranması, (iyiliği emir ve kötülükten nehiyde) tembellik göstermesi, bid’aların (dine aykırı uygulamalar) çıkmasına yol açması sebebiyle diğer insanlara da bulaşır.”³ Kötülüklerle karşı çıkmayan insanların kalpleri de de kötülükleri işleyenlerin kalbine benzer hale gelir. (Cessas, Ahlakumu’l Kur’an, II-3031) Çünkü iç dünyasında duyarsızlaşma, zihniyette değişme ve başkalaşma olmadıkça, Allah’a isyan edildiğini gören kişi buna ilgisiz kalmaz. Dolayısı ile İslam inancı ve onunla oluşan kamu vicdanı, insanlara iyiliğe emir ve kötülükten nehiy ilkesini getirmektedir.⁴

2. Demirci Muhsin, Kur’an’da Toplumsal Düzen, Ensar Nşr. İstanbul, 2005, s. 185

3. Ebu’s-Suud, İrşadu akli’sselim

4. Ardoğan, Recep, Delillerden Temellere, s.393

Devlet bu vazifede yeterli midir?

İslâm âlimleri siyasi iktidarların iyiliği yaptırma, kötülüğü engelleme işlerinde yetersiz kalabileceğini, hatta bazan bizzat yöneticilerin kötülük ve haksızlığa yol açabileceklerini, ilkenin ise toplumun selâmeti için konulduğunu, Kur'an ve Sünnet'te Müslümanlardan, herhangi bir resmî veya gayri resmî ayırımına gidilmeden iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma ödevini yerine getirmelerinin istendiğini dikkate alarak, fertlerin emir ve nehiy sorumluluklarının devam ettiğini düşünmüşlerdir.

Buna göre iyi veya kötü olduğu açıkça bilinen hususlarda her Müslüman bu görevini yapabilir.⁵

Aslında, "siyasi iktidarın varlık nedeni, bir bakıma, iyiliği emir ve kötülükten nehiy ilkesini gerçekleştirmektir. Siyasal iktidar, meşru ve ma'ruf çerçevede hareket etmeli, bireylerin de hukuka riayet etmesini sağlamalıdır. İktidar, hukuk ve adaletten ayrılırsa varlık nedenini kaybetmiş olur. O halde marufu emretme ve münkerden nehyetme ilkesi, hukuk ve adaletten ayrılan iktidara karşı kullanılır. Örneğin zalim yöneticiye karşı hakkı söylemek ve onu kötülükten nehyetmek bir cihattır. (Ebu Davud, Melahim, 17; İbn Mace, Fiten, 20)⁶

İyi ve Kötüde Belirsiz Alan

Ağırlıklı görüşe göre âlimlerin ihtilâf halinde bulunduğu meseleler emir ve nehiy konusu olmaz. (Nevevî, II, 23). Özellikle içtihad alanına giren konularda emir ve nehiy yetkili kimselerce yapılmalıdır. Zemahşeri, "İçinizden bayıra çağırın, ma'rûfu emreden ve münkeri nehyeden bir topluluk bulunsun" (Âl-i İmrân 3/104) meâlindeki âyeti açıklarken bu görevi **emir ve nehyin metotları** hakkında bilgi sahibi olanların yerine getirebileceğini; aksi halde iyiliğin kötülük veya kötülüğün iyilik zannedilmesi gibi hatalara düşülebileceğini hatırlatır. (el-Keşşâf, I, 452). Ayrıca hiç kimse başka birinin gizli hallerini araştırma, kötü de olsa mahremiyetine vâkıf olup aleniyete dökme hakkına sahip değildir.⁷

Uygulamada Kritik İhtilaflar

Buradaki tespitler Mustafa Çağrırcı'nın Diyanet İslam Ansiklopedisi'ndeki, bu ismi taşıyan maddeden özetlenerek alınmıştır.

İyiliğin Emri ve Kötülüğün Nehyinde Aşırılık

İslâm âlimleri, bu vazifeyi yerine getirirken, bilgilendirme, öğüt ve sözlü uyarıdan başlayıp duruma göre gittikçe sertleşen çeşitli yöntemler uygulanması gerektiğini belirtmişlerdir (Kâdî Abdülcebâr, (s. 744-745; Gazzâlî, II, 420-425).

"Siyasi iktidarın varlık nedeni, bir bakıma, iyiliği emir ve kötülükten nehiy ilkesini gerçekleştirmektir. Siyasal iktidar, meşru ve ma'ruf çerçevede hareket etmeli, bireylerin de hukuka riayet etmesini sağlamalıdır. İktidar, hukuk ve adaletten ayrılırsa varlık nedenini kaybetmiş olur.

5. Çağrırcı, Mustafa (1995) "Emr-i bil'ma'ruf nehy-i ani'l münker" DİA, c. 11, s. 138-141

6. Ardoğan, Recep, Delillerden Temellere, s.393

7. Çağrırcı, (1995) "Emr-i bil'ma'ruf nehy-i ani'l münker" DİA, c. 11, s. 138-141

Hasan-ı Basrî,
emir bi'l-ma'rûf
nehiy ani'l-
münkeri daha
çok ahlâkî bir
prensip olarak
değerlendirdiği
için silâhlî isyan
fikrini reddetmiş,
bizzat kendisi de
halife ve diğer
yöneticilerin
haksız
uygulamalarını
zaman zaman
ağır ifadelerle
eleştirerek
onları adalet
ve hakkaniyete
çağırarak
yetinmiştir.

Ancak zor kullanmanın, daha özel olarak silâhlî mücadelenin câiz olup olmadığı hususunda görüş ayrılığı vardır. Bilhassa bu son meseleyle ilgili tartışmalar, I. (VII.) yüzyıldan itibaren gelişen siyasi şartların etkisiyle, zulüm ve haksızlık yapan devlet adamlarını münkerden uzaklaştırıp ma'rûfa yöneltmek için silâha başvurulup vurulmayacağı noktasında yoğunlaşmıştır.

Hâriciler silâh kullanmayı kötülüğe sapan herkese karşı gerekli görmüşlerdir. Ancak İbâziler halka karşı silâh kullanılamayacağını belirtmişler, zalim devlet başkanlarının ise silâhlî veya silâhsız yollardan hangisi mümkünse o yolla mutlaka engellenmesini ve hal'ini zaruri görmüşlerdir. (Eş'arî, s. 125). Hâriciler isyan hareketlerini de bu temel anlayışlarına dayandırmışlardır.

Mu'tezile ve Zeydiyye ile Mürcie'nin çoğunluğu da Hâriciler gibi, zalimleri bertaraf etmek için mümkün olduğu takdirde güç kullanmanın gerekli (vâcip) olduğunu savunmuşlardır. Ancak Mu'tezile'den Ebû Bekir el-Esam ve taraftarları, sadece âdil bir imamın etrafında toplanıp zalimlerin (ehlü'l-bağy) bertaraf edilmesini gerekli görmüşlerdir (Eş'arî, s. 451).

Ehl-i Sünnet ve Selef'in Muhafazakâr Çizgisi

Hasan-ı Basrî, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkeri daha çok ahlâkî bir prensip olarak değerlendirdiği için silâhlî isyan fikrini reddetmiş, bizzat kendisi de halife ve diğer yöneticilerin haksız uygulamalarını zaman zaman ağır ifadelerle eleştirerek onları adalet ve hakkaniyete çağırarak yetinmiştir.

Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen el-Fıkhü'l-ebzat'taki bilgilere göre, İmâm-ı Âzam da İslâm ümmetinin başında bulunan ve ümmetin birliğini temsil eden devlet başkanına karşı -zalim dahi olsa- isyan ederek emir bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker adına silâhlî mücadeleye girişen ve böylece cemaatin birliğini tehlikeye sokanların "ıslah etmekten ziyade ifsat ettiklerini" belirtmiş, bu sebeple Hâriciler'i şiddetle tenkit etmiştir.

"Ehl-i hadis" olarak da anılan Selefiyye İslâm ümmetini halife etrafında birleştirmek, sosyal barışı korumak, toplumun fitne ve fesat hareketlerine kapılarak parçalanmasını önlemek düşüncesiyle, insanların öldürülmesi ve aile fertlerinin esir alınması halinde bile, siyasi otoriteye karşı silâhlî mücadeleye girişmeyi doğru bulmamışlardır. Onlara göre imam bazen âdil olur, bazen de olmaz; fâsık da olsa ümmetin onu uzaklaştırma yetkisi yoktur. (Eş'arî, s. 451-452). Ünlü Zahirî âlimi İbn Hazm, fazla teslimiyetçi bulduğu bu görüşü çeşitli yönlerden eleştirerek reddetmiştir (el-Fa'sl, V, 19-28). İbn Hazm bütün uyarılara rağmen zulüm ve haksızlığa devam eden, kötülüklerinin karşılığı olan cezanın kendisine uygulanmasına rıza göstermeyen devlet başkanının görevden uzaklaştırılarak yerine başkasının getirilmesi gerektiğini, zira şeriatın hükümlerinden herhangi birini ihmal etmenin câiz olmadığını belirtir. (a.g.e., V, 28). Ancak Ehl-i sünnet âlimleri genellikle Selefiyye'nin görüşlerini benimsemişlerdir. Bu hususta Sünniler içinde en radikal tavır takınanlardan biri olan Gazzâlî bile, her ne kadar, "Zalim yönetici yönetimden çekilmelidir; çünkü o esasen mâzûldür veya azledilmesi gereklidir" derse de yöneticinin güçlü olması, azlinin zorlaşması, değiştirilmesinin umumi ve karşı konulmaz bir fitneye yol açması durumunda yerinde bırakılması ve kendisine bağlı kalınmasının vacip olduğunu ifade eder.

Gazzâlî, bu şartlar altında mevcut yönetimi tamamen geçersiz sayarak yıkmaya kalkışmanın kamu menfaatlerini ortadan kaldıracağını belirtir ve

böyle bir sonucu, kâr sağlamayı düşünürken sermayeyi de kaybetmeye benzetir (İhyâ, II, 179).

Emir bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münkerin tanıtmaya (iyilik ve kötülük hakkında muhatabı bilgilendirme), nasihat, sert bir üslûpla uyarma, darb ve cezalandırma suretiyle güç kullanarak hakka yönelme şeklinde sıraladığı metotlarından ilk ikisinin yöneticilere uygulanabileceğini söyleyen Gazzâlî, vatandaşın devlet adamlarına karşı güç kullanma yetkisinin bulunmadığını belirtir. Ancak eğer kötülük ve fitneye yol açmayacaksa sert üslûpla uyarma yoluna da başvurmak gerekir. Emir ve nehyin zararı yalnız bunu yapana dokunmakla sınırlı kalıyorsa devlet adamlarını sert ifadelerle uyararak mendoptur. Gazzâlî, selefın bu yönde uyarılar yaptıklarına ilişkin pek çok örnek aktardıktan sonra (a.g.e., II, 438-455) kendi döneminde, menfaat kaygıları âlimlerin dilini bağladığı için, bunların haksızlık karşısında suskun kaldıklarından veya konuşmalar bile sözleriyle halleri arasında çelişki bulunduğu için etkili olmadıklarından yakınır. Nihayet yönetimde ve toplumda görülen bozuklukları ulemâya, ulemânın bozulmasını da servet ve makam tutkusuna bağlar.

“Fitneden Kaçınmak Evladır”

Selefleri gibi İbn Teymiyye de iyiliğin emredilmesi ve kötülükten sakındırılması gayesi ile silâhlı mücadele konusuna olumsuz bakmış, hatta Gazzâlî'ye göre daha ılımlı bir tavır takınmıştır. Zira emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker bir ıslah faaliyetidir. Eğer bu faaliyet ıslah yerine fitneye ve fesada yol açacaksa bundan kaçınmak gerekir. Nitekim Allah, iyilere başka insanları “zorla hidayete kavuşturma” görevi yüklememiştir (bk. el-Mâide 5/105). İbn Teymiyye bu şekilde emir ve nehyi bir ıslah ve eğitim faaliyeti olarak gördüğü için, Ebû Ya'lâ'nın el-Mutemed'inde (s. 196) geçen bir hadise atıfta bulunarak bu faaliyeti yapacak kişilerde özellikle ilim, rıfk ve sabır gibi üç niteliğin bulunmasının gerekli olduğunu söyler.

İbn Teymiyye ise Hâriciler, Mu'tezile ve Şîa'yı, bu metotları dikkate almadan emir ve nehy konularında aşırı sertliğe yönelmekle suçlarken Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın, Hz. Peygamber'in bu husustaki tâlimatı uyarınca Müslümanların birlik ve bütünlüğüne öncelik verdiğini, devlet başkanlarına karşı gelmekten, fitne savaşlarına katılmaktan kaçınmayı ilke edindiğini belirtir (el-İstişkâme, II, 210, 215-216, 233).

Ehl-i Sünnetin Pratiği ve Yaşanmış Örneklik

İslami bilgi ve donanıma sahip insanların duygu, düşünce ve hareket olarak içinde yaşadıkları toplumdaki gidişata seyirci kalması beklenemez. İslam ülkelerinde bu duyarlılık sebebi ile çok sayıda isim altında sosyal, siyasi, tasavvufi ya da bilimsel nitelikte hareketler var olagelmiştir. Bu hareketler nihai noktada kendilerini İslam'ı yaşamaya ve yaşatmaya adanmış olarak varlıklarına anlam katmaktadır. Bu bağlamda dinin kendini ifadesi, insanların vazifelerine sahip çıkması ile gerçeklik kazanır. Müslüman'ın çevresine mesuliyet şuurunu ile yönelişi, önce hali, sonra tavırları ve dili ile, imkanı varsa kuvvetini kullanmak suretiyle kötülükleri engelleme azmi göstermesi şeklindedir. İslami hareketlerin en dikkate değer yanları iyiliğin emredilmesi ve kötülükten sakındırma metotlarında görülmektedir. Bir hareketin kendini cemiyete tanıtmaya da dinî mesajın nasıl sunulduğu ile yakından ilgilidir.

*Emr-i bi'l-
ma'rûf nehy-i
ani'l-münker bir
ıslah faaliyetidir.
Eğer bu faaliyet
ıslah yerine
fitneye ve fesada
yol açacaksa
bundan kaçınmak
gerekir. Nitekim
Allah, iyilere
başka insanları
“zorla hidayete
kavuşturma”
görevi
yüklememiştir*

“Muhali talep etmek, kendine fenalık etmektir. Bir dağdan uçmak niyeti ile kendini havalandıran parça parça olur. Zira onların istedikleri şey ya bir hükümet-i masumedir. Halbuki şimdi şahs-ı vahid (tek bir fert) bile masum olamaz. Nerede kaldı, zerrâtı (hükümeti oluşturan üyeleri) günahkârlardan mürekkep bir hükümet, tamamıyla mâsum olsun. Demek, nokta-i nazar, (dikkate alınacak temel husus) hükümetin hasenâtı, seyyiâtına tereccuhudur. Yoksa, seyyiesiz hükümet muhal-i âdidir.”

Tebliğ ve irşad metotlarında fitne ve fesada yol açmamak için dikkatle hareket eden Bediüzzaman Said Nursi de, iyiliğin emri ve kötülüğün sakındırılması vazifesinde Ehl-i Sünnetin yaklaşımını İslam'a hizmet metodu olarak benimsemiştir. Üstteki alıntılarda da görüldüğü gibi İslam tarihinde dini anlatma, kötülüklerle müdahale etme misyonuna sahiplik, geçmişten günümüze mezheplerin de alamet-i farikalarından olmuştur. Ülkemizdeki akımları da bundan bağımsız düşünmek mümkün değildir.

Çağımız İslamî hizmet hareketleri içinde önemli bir isim olan Said Nursi, Mektubat adlı eserinin 1930-31 yıllarında yazılan bir bölümünde (16. Mektup) iktidar sahiplerinin dinin şairine zıt uygulamalarına müdahale etmekle ilgili şöyle demektedir: “...siyasete giren, ya muvafık olur veya muhalif olur. Eğer muvafık olsa, madem memur ve meb'us değilim; o halde siyasetçilik bana fuzulî ve mâlâyânî birşeydir. Bana ihtiyaç yok ki beyhude karışayım. Eğer muhalif siyasete girsem, ya fikirle veya kuvvetle karışacağım. Eğer fikirle olsa, bana ihtiyaç yok. Çünkü mesâil tavazzuh etmiş; herkes benim gibi bilir. Beyhude çene çalmak mânâsızdır. Eğer kuvvetle ve hadise çıkarmakla muhalefet etsem, husulü meşkûk bir maksat için binler günaha girmek ihtimali var; birinin yüzünden çoklar belâya düşer. Hem on ihtimalden bir iki ihtimale binaen günahlara girmek, masumları günaha atmak vicdanım kabul etmiyor...”⁸ Said Nursi bu ifadeleri Şeyh Said isyanını yüzünden binlerce masumun katledildiği bir dönemde sarfetmiştir. Bu yaklaşım, iyiliği emir ve kötülükten sakındırmada; tebliğ ve irşad azmi ile yürürken, “ümme fitne ve fesada düşürmek şeklindeki daha büyük zarardan koruma” esasına dayanır.

Nursi'nin tebliğ ve irşatta izlediği bu mutedil metot Münazarat isimli eserinde vardır. Osmanlı'nın yıkılışı ve İslamî beldelerin tek tek düşüşü zamanına şahitlik ederken O, “Çok iyiler var ki, iyilik zannı ile fenalık yapıyor” demiş ve şu tarihi tespitlerle bunu perçinlemiştir:

“Muhali talep etmek, kendine fenalık etmektir. Bir dağdan uçmak niyeti ile kendini havalandıran parça parça olur. Zira onların istedikleri şey ya bir hükümet-i masumedir. Halbuki şimdi şahs-ı vahid (tek bir fert) bile masum olamaz. Nerede kaldı, zerrâtı (hükümeti oluşturan üyeleri) günahkârlardan mürekkep bir hükümet, tamamıyla mâsum olsun. Demek, nokta-i nazar, (dikkate alınacak temel husus) hükümetin hasenâtı, seyyiâtına tereccuhudur. Yoksa, seyyiesiz hükümet muhal-i âdidir.”⁹

İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma bağlamında bu tespitleri şöyle anlamak mümkün: İdareyi teşkil edenler de insandır. İnsan hata ve günahattan uzak değildir. Temel taşları insan olan bir kuruluştaki hata ve kusur her zaman mümkündür. Çünkü masum degillerdir. Sadece peygamberler günahlardan korunmuştur. Burada aslolan hükmedenlerin (hükümet vd.) iyiliklerinin kötülüklerine üstün gelmesidir. İlahi mahkemede de insanlar, iyiliklerin kötülüklerine galibiyet ya da mağlubiyetine göre hüküm alacaktır. Dünyada da böyle hükmetmek gerekir. Adalet ve hakkaniyete uygun olan budur. Hatasız hükümet aramak günahsız insan aramak gibi sıradan muhal (akla ve gerçeklere uygun olmayan; imkansız) bir iştir. Muhali talep etmek de kendine ve çevresine kötülük etmektir.

Durum böyle iken, hükmedenlerin sadece hata ve kusurlarına bakan kişiler, bin sene yaşasa, mümkün hükümetin hangi şeklini görse, hülya ile yine memnun olmazlar. Said Nursi bu tür insanlara “anarşist nazarı ile” baktığını, onların mesleklerinin “ihtilal ve fesat” olduğunu ifade ediyor.¹⁰

Gerek insan gerekse hükmedenler hatadan uzak olmaz ise, o halde esnek olmak daha makuldür. “Bir şey tamamen elde edilmezse tamamen de terk edilmez” ilkesini Said Nursi de eserlerinde kullanmıştır. Bu ilkeden hareketle şu ifade edilebilir: Bir şey tamamiyle iyi olmazsa tamamiyle kötü de olmaz. Bakışını sadece hata ve günahlara hasretmek insanı cerbezeye düşürür. Cerbeze ise gerçeği örter. “Said Nursi'nin konuyla ilgili değerlendirmelerde Kur'an'da beş yerde yer alan “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez,”¹¹ ayetini dikkate sunması da önemlidir. Bu ayete yapılan açıklamalar günümüz için de önem arz etmektedir. Bu ayet, ona göre, “hakiki kardeşliği tesis edecek, İslam milletini ve ülkeyi büyük tehlikelerden kurtaracak”, “anayasa” niteliğinde bir öneme sahiptir. Evrensel hukuk literatüründe en temel bir esas kabul edilen, “Suçun şahsiliği” ilkesi Kur'an'ın bu ayeti ile kudsi bir formül olarak önümüze konmuştur. “*Birisinin hatasıyla başkası mesul olamaz.*” *Kardeşi de olsa, aşireti ve taifesi de olsa, partisi de olsa, o cinayete şerik sayılmaz. Olsa olsa, o cinayete bir nevi tarafgirlikle yalnız mânevi günahkâr olup âhirette mesul olur; dünyada değil.*”

Sonuç olarak

İslâmî kaynaklarda emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münkere geniş yer verilmesi ve bu ilkenin daha çok hükmü ve uygulanmasıyla ilgili olarak yapılan tartışmalar, konunun İslâm toplum hayatı açısından büyük önem taşıdığını göstermektedir. Kaynakların incelenmesinden çıkan sonuca göre emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker fert ve toplum hayatına din, akıl ve maşerî vicdan tarafından benimsenen inançların, değerlerin ve yaşama tarzının hâkim kılınması; dinin, aklın ve sağduyunun reddettiği her türlü kötülüğün önlenmesi yolunda ferdi ve toplu gayretleri, siyasi ve sivil önlemleri ifade etmektedir. Konuyla ilgili çok sayıda âyet ve hadis yanında bilhassa, “*Kim bir kötülük görürse eliyle, buna gücü yetmezse diliyle onu önlesin; buna da gücü yetmezse kalbiyle kötülüğe öfke duysun; bu ise imanın en zayıf derecesidir*” (Müslim, “İmân”, 78; Ebû Dâvûd, “Şalât”, 232) meâlindeki hadis, İslâm'ın ortaya koyduğu dünya görüşü ve değer yargılarına aykırı tutum ve davranışlara karşı fiilî tedbirler almayı, sözlü uyarı ve psikolojik direniş şeklinde tepkiler göstermeyi gerekli kılmıştır. İslâm bilginleri bu tür nasların ferdi, sosyal ve evrensel planda önemini dikkate alarak davet ve cihad şeklindeki dışa dönük faaliyetler yanında içe dönük ıslâh çalışmalarının gerekliliğini de ısrarla belirtmişlerdir. Zaman zaman bu ilkenin ihmal edildiği şeklindeki yakınmalara rağmen devletin hisbe teşkilâtının sürdürdüğü resmî faaliyetlerinden başka vaaz, irşad, nasihat gibi çalışmalar da her dönemde etkili bir şekilde yürütülmüş; özellikle dinî gayret ve hamiyeti güçlü kişiler şartların elverdiği ölçüde ferdi, ailevi ve içtimai seviyede iyiliğin gelişip güçlenmesi, kötülüğün önlenmesi yolunda çaba harcamışlardır. Bu telakkinin,

Bir şey tamamiyle iyi olmazsa tamamiyle kötü de olmaz. Bakışını sadece hata ve günahlara hasretmek insanı cerbezeye düşürür. Cerbeze ise gerçeği örter. Said Nursi konuyla ilgili değerlendirmelerde Nursi'nin Kur'an'da beş yerde yer alan “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez,” ayetini dikkate sunması da önemlidir. Bu ayete yapılan açıklamalar günümüz için de önem arz etmektedir.

10. Nursi, age.s.125

11. En'âm Sûresi, 6:164; İsrâ Sûresi, 17:15; Fâtır Sûresi, 35:18; Zümer Sûresi, 39:7.

Ehl-i sünnet'in,
toplumda yeni
haksızlıklara,
fitne ve fesada
yol açılmasını
önlemek
düşüncesiyle,
emr-i bi'l-
ma'rûf nehy-i
ani'l-münker
faaliyetlerinde
yaptırımı fiilî
müdahaleleri yani
cebir kullanma
yetkisini sadece
resmî kurumlara
bıraktığı, fertlerin
ve dolayısıyla
sivil örgütlerin
yetkisini
ise eğitme,
aydınlatma,
nasihat etme
ve uyarma
gibi barışçı
teşebbüslerle ve
iyiliğe ortam
hazırlamakla
sınırladığı
gözden uzak
tutulmamalıdır.

özellikle XIX. yüzyıldan itibaren Batı'ya has anlamıyla gelişen ferdîyetçi ve liberal düşünce ve anlayışların tesiri altında bir ölçüde zayıfladığı görülürse de geleneksel İslâm toplum yapısı bu husustaki etkisini hâlâ sürdürmektedir. Ayrıca İslâm dünyasının hemen her tarafında İslâmî kimliğe dönüş yolundaki ciddi çabalar da emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker kapsamı içinde değerlendirilebilecek olan önemli faaliyetlerin canlanmasına yol açmıştır. Vaaz ve irşad gibi geleneksel ıslâh faaliyetleri yanında basın yayın, konferans, seminer gibi modern usul ve araçlarla yürütülen çalışmalar bu yöndeki önemli gelişmelere örnek gösterilebilir.

İslâmî kaynaklarda çocuklar, kadınlar, yaşlılar, sakatlar, kimsesizler, çalışanlar gibi kesimlerin haklarıyla dinî değerler, çevre, canlı ve cansız tabiat, halk sağlığı ve genel olarak insan hakları, ilim ve kültür, adalet, hürriyet, toplumsal barış gibi değerlerin ve ideallerin korunup geliştirilmesine özel önem verilmiş, bunlara yönelik her türlü zararlı ve yıkıcı eğilimlerin etkisiz kılınması ve genel olarak İslâm'ın fitne ve fesat saydığı kötülüklerin bertaraf edilmesi istenmiştir. Bütün bu hedeflere ulaşmak maksadıyla kurulan dernek, vakıf vb. teşkilâtların İslâmî ölçülere uygun çalışmalarının da toplum için farz-ı kifâye sayılmış olan emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker içinde değerlendirilmesi gerekir. Bu tür faaliyetlerin kurum planında arttırılarak sürdürülmesi hem İslâm'ın ruhuna hem de modern hayatın gerçeklerine uygun görünmektedir.

Bu arada Ehl-i sünnet'in, toplumda yeni haksızlıklara, fitne ve fesada yol açılmasını önlemek düşüncesiyle, emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker faaliyetlerinde yaptırımı fiilî müdahaleleri yani cebir kullanma yetkisini sadece resmî kurumlara bıraktığı, fertlerin ve dolayısıyla sivil örgütlerin yetkisini ise eğitme, aydınlatma, nasihat etme ve uyarma gibi barışçı teşebbüslerle ve iyiliğe ortam hazırlamakla sınırladığı gözden uzak tutulmamalıdır. Ayrıca bu tür faaliyetlerin ehliyetli kimseler tarafından ve sadece ma'rûf veya münker olduğu hususunda İslâm bilginlerince görüş birliği sağlanmış olan konularda sürdürülmesi gerekmektedir.

Abstract

In Islam, "emr-i bil'ma'ruf nehy-i ani'l-münker" is a religious, moral, and legal term used for activities in order to steer the people good and to keep them out of the evil. In morality, in behavior, in human relations, in the relations between Allah/The Holy God and his servant, in the relations between man and nature, between man and other people; there are definitions and practices of "the good and the evil". In this article, only some points of "emr-i bil'ma'ruf nehy-i ani'l-münker" in the context of the moral advice and the guidance doctrines will be highlighted.

Keywords

Emr-i bil'ma'ruf nehy-i ani'l-münker, communiqué, advice, guidance, state, society